

8. *Ferran E.* Examining the UK's Experience in Adopting the Single Financial Regulator Model, Brooklyn Journal of International Law, 2003. – ISSN 0740-4824.
9. *Ferran E.* Understanding the New Institutional Architecture of EU Financial Market Supervision. University of Cambridge Faculty of Law Legal Studies (Paper No. 29/2011), 2011. – Режим доступу : <http://www.law.cam.ac.uk/ssrn/>.
10. *Jackson K. J.* Financial Market Supervision: European Perspectives / K. J. Jackson // Congressional Research Service, 2010.
11. OECD Economic Surveys: Italy 2005, OECD, 2005. – ISSN 0376-6438.

Надійшла до редколегії 24.07.2012 р.

УДК 351

С. В. СТЕПАНЕНКО

ТИПОЛОГІЯ ТА МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У СФЕРІ СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Розглянуто питання, пов'язані з державним регулюванням економіки та трансформацією регуляторних функцій держави у процесі її реформування. Досліджено типологію та моделі державного регулювання процесів економічного розвитку у сфері суспільного відтворення та причини невідповідності здійснюваної економічної політики викликам сьогодення.

Ключові слова: державне регулювання економіки, трансформація, держава, моделі, розвиток, суспільне відтворення.

Questions are examined the economies related to government control and by transformation of regulator functions of the state in the process of her reformation. It is investigational to the typology and model of government control of processes of economic development in the sphere of public recreation and reason of disparity of the carried out economic politics to the challenges of present time.

Key words: government control of economy, transformation, state, models, development, public recreation.

Високорозвинена ринкова економіка – це оптимальне поєднання засад, притаманних ринковому товарному виробництву, та цілеспрямованої державної політики регулювання процесів економічного розвитку. Державне регулювання доповнює ринковий механізм, що в сукупності становить єдину систему макроекономічного регулювання народного господарства. Сьогодні відбувається зростання економічної ролі держави, що різко обмежує дію стихійних ринкових сил.

У той же час питання підвищення ефективності процесів суспільного відтворення були і залишаються запорукою сталого економічного зростання, що в свою чергу гарантує виконання державою соціальних гарантій захисту всіх верств населення. Така ситуація породжує ряд дискусійних питань щодо місця і ролі держави в процесах економічного розвитку країни та вибору оптимальної моделі розвитку соціально спрямованої економіки.

Різні аспекти зазначеного питання розглядаються у працях таких учених: Р. Забарилло [7], С. Соколенко [12], О. Романюк, О. Кілієвич, В. Юрчишин, О. Мертенс [13], О. Ястремский, О. Гриценко [14], А. Наливайко [9], Л. Дідківська [5] та ін.

Велику увагу проблемам економічної ролі держави приділяють такі вітчизняні вчені: В. Базилевич, С. Біла, А. Даниленко, Б. Данилишин, М. Долішній, П. Єщенко, З. Варналій, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гончарова, Я. Жаліло, С. Мочерний, В. Мунтян.

Проте недостатньо вивченими залишаються питання трансформації регуляторних функцій держави в період переходу на нову парадигму соціально-економічних відносин, яка б відповідала стратегічним національним інтересам, викликам часу, ресурсам і потенціалу країни.

Метою статті є характеристика і дослідження типології та моделей державного регулювання процесів економічного розвитку.

Державне управління економікою – це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності. Однією з функцій управління є регулювання економіки. Управління будь-яким процесом починається з того, що цей процес виокремлюють як певний об'єкт. Найбільш агрегованим об'єктом державного регулювання економіки (ДРЕ) є економічна система держави, тобто об'єкти державного регулювання економіки. У зв'язку з цим методологічною основою ДРЕ є економічна теорія і передусім макроекономіка.

Об'єктами ДРЕ є також економічні підсистеми (економіка регіонів, народногосподарських комплексів, галузей, сектори економіки, стадії відтворення); соціально-економічні процеси (економічні цикли, демографія, зайнятість, інфляція, науково-технічний прогрес, екологія, кон'юнктура тощо); відносини (кредитні, фінансові, зовнішньоекономічні тощо); ринки (товарів, послуг, інвестицій, цінних паперів, валюти фондів, капіталів тощо) [11].

Державне регулювання економіки здійснюється через антимонопольну політику і розвиток конкуренції, державну стандартизацію, метрологію і сертифікацію, систему оподаткування та інші форм регулюючого впливу держави. Нарівні з нормативно-правовим регулюванням відповідних сфер господарства для економічної діяльності держави характерна розробка комплексних і регіональних програм соціально-економічного розвитку.

Згідно зі ст. 12 Господарського кодексу України держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності [1].

У країнах, що трансформуються до ринкової економіки, ще більшою мірою, ніж у країнах із розвинутою ринковою економікою, виявляється необхідність державного регулювання економіки в перехідний період. Зокрема, це зумовлюється необхідністю:

- надзвичайних заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення господарства;
- адаптації економіки і системи управління до нових умов;
- проведення активної соціальної політики;
- проведення структурної політики;
- проведення антимонопольної політики.

Звужується сфера адміністративно-правового регулювання економічних відносин, формується принципово нова система державного управління перехідною економікою, змінюється зміст державного впливу на економіку, в тому числі акцентується увага на функціях і засобах не прямого, а побічного впливу на розвиток економіки, підприємництва; звужується коло об'єктів, що безпосередньо управляються; здійснюється перехід від прямого управління галузями, сферами до управління економічними процесами; підсилюється роль загально-нормативного регулювання [5].

У визначенні регулювання економіки слід підкреслити його реалізацію шляхом діяльності державних органів, а також спрямованість на коригування економічної діяльності суб'єктів. Важливою характеристикою регулювання економіки, на відміну від інших елементів державного впливу на неї, слід вважати те, що воно здійснюється шляхом застосування норм, які підтримуються реалізацією санкцій. Державне регулювання економіки не ґрунтується на економічних стимулах для досягнення його мети. Наприклад, є такі інструменти державного впливу на економіку, як оподаткування та субсидіювання спрямовані на зміни в діяльності суб'єктів шляхом застосування економічних стимулів або використання інших прийомів (наприклад, розповсюдження державними органами інформації, що впливає на поведінку в сфері економіки) [8].

Державне регулювання економіки можна поділити на два типи залежно від того, спрямоване воно на заміну конкуренції чи є доповненням до ринкових механізмів і призначене для досягнення інших цілей.

Класичним прикладом першого типу регулювання є природна монополія. Вона існує в галузях (ринках), пов'язаних зі значним обсягом продукції, де в силу технологічних особливостей виробництва найефективніше задоволення попиту за відсутності конкуренції, функціонуванні одного суб'єкта підприємництва. Найбільший суб'єкт підприємницької діяльності в такій галузі є і найефективнішим, оскільки його витрати на одиницю продукції мінімальні. Такий суб'єкт здатний витіснити конкурентів з ринку, і менші за розмірами суб'єкти підприємництва не можуть конкурувати з ним. За відсутності регулювання в такій галузі монополія здатна встановити більш високі ціни, ніж це зумовлено витратами виробництва [13].

Державна політика щодо природної монополії полягає в дозволі одному великому суб'єкту функціонувати на ринку, використовуючи при цьому регулювання його діяльності для запобігання монопольних цін. Отже, регулювання природної монополії дає змогу державі використовувати переваги галузей економіки з об'ємною продукцією без перекладання на споживачів тягаря монополістичних цін і без затрат на перетворення монополістів на малі і середні підприємства та їх об'єднання, що вироблятимуть таку саму або меншу кількість продукції, але за вищими цінами.

Надання комунальних послуг – типовий приклад такої монополії, а регулювання доступу на ринок, цін і доходів суб'єктів підприємництва – це приклади державного регулювання. Підставою для державного регулювання є те, що паралельні й конкуруючі суб'єкти, які надають комунальні послуги (електро-, газо-, водо- та інше постачання) дублюватимуть один одного і спричинятимуть збільшення витрат споживачів. Конкуренція в таких галузях нестабільна і неефективна. Однак відсутність регулювання суб'єктів природних монополій може призвести до підвищення цін, а отже, і до необґрунтованого збагачення виробників за рахунок споживачів. Державне регулювання в такому випадку означає регулювання цін суб'єктів природних монополій і обмеження або усунення доступу конкурентів на ринок. Таке регулювання можливе в ситуації з природною монополією, як альтернатива конкуренції для запобігання зловживань монопольною владою. Мета регулювання в цій ситуації – зберігати затрати і ціни низькими, а обслуговування і якість – високими. Економічне регулювання здійснюється для досягнення тих самих ринкових цілей, що й конкуренція [14].

Другий тип регулювання відрізняється від першого тим, що він не замінює конкуренцію, а є доповненням до ринку і призначений для досягнення специфічних цілей. Він діє в тих ситуаціях, коли нерегульований ринок не забезпечує певні суспільні інтереси, наприклад, при недостатності інформації про товар на ринку. Багато суб'єктів підприємницької діяльності дуже незначною мірою зацікавлені або зовсім не зацікавлені в забезпеченні споживачів достатньою інформацією про якість і характеристики товару. Більш того, багато підприємств вважають, що забезпечення споживачів неповною або неточною інформацією більшою мірою відповідає їх інтересам [13].

Метою регулювання в таких випадках є захист прав споживачів, їх здоров'я і безпеки шляхом інформування споживачів про товари, що створюються та реалізуються на ринку. Регулювання в цій сфері може набирати форм встановлення державних вимог та стандартів щодо маркування і сертифікації товарів.

У 30-ті рр. ХХ ст. небувалої раніше гостроти набули кризові процеси в економіці й економічній ринковій теорії Заходу. Існувала нагальна потреба в новій ринковій теорії, яка б переконливо пояснила існування таких явищ як: масове безробіття, тривале падіння виробництва, наявність невикористаних виробничих потужностей, і показала можливі шляхи виходу із кризового становища без знищення ринкових основ господарювання.

Нагальна потреба в новій ринковій теорії була задоволена виходом у світ праці Дж. М. Кейнса “Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей”. За Кейнсом, досягнення повної зайнятості можливе при наявності ефективного попиту. Під ним розуміється та величина сукупного попиту на реальний обсяг національного виробництва, при якій підприємці сподіваються отримати максимальний прибуток. Однак досягнути повної зайнятості виключно за рахунок дії стихійних ринкових сил неможливо. У зв’язку з цим Дж. М. Кейнс відкинув як помилковий основоположний закон класичної і неокласичної економічної теорії – так званий закон Ж. Б. Сея, згідно з яким пропозиція автоматично породжує власний попит [13].

Загальна схема впливу держави на економіку зводиться до такого: в періоди економічного піднесення державні витрати повинні обмежуватися, а в періоди кризи – збільшуватися, навіть якщо це приводить до бюджетного дефіциту. Саме так у рамках неокейнсіанства реалізується головна ідея Дж. М. Кейнса – ідея державного впливу на макроекономічні процеси з метою стабілізації відтворювального циклу, досягнення динамічної рівноваги й виправлення таким шляхом недоліків, властивих стихійному розвитку ринкової економіки.

Найрішучіше проти Дж. М. Кейнса виступив Мілтон Фрідмен, який є прихильником класичної концепції мінімальної держави і наполягає на обмеженні наявного рівня державного втручання.

Уже з 1930-х рр. розпочався поступовий теоретичний перегляд моделі Кейнса з метою влити її в систему загальної економічної рівноваги як особливого випадку. Цей варіант під назвою “стандартної кейнсіанської моделі”, або “кейнсіансько-неокласичного синтезу” займав панівне становище в структурі ринкової економічної думки до кінця 1960-х рр. Він виник як наслідок трактування теорії Кейнса його послідовниками – відомими економістами Дж. Хіксом, А. Хансеном, Л. Клейном, П. Самуельсоном, Ф. Модільяні та ін. Їх трактування поєднало елементи кейнсіанської та неокласичної моделей і отримало назву кейнсіансько-неокласичного синтезу.

Перша його суттєва риса полягає в тому, що в основу покладено виведення макроекономічних поведінкових функцій із неокласичного постулату максимізації корисності окремими індивідами. Тому макроекономічні теорії сукупної поведінки будуються простим підсумовуванням індивідуальних функцій.

Друга суттєва риса синтезу – відмова від важливого кейнсіанського припущення про негнучкість цін і прийняття протилежної неокласичної передумови про їх цілковиту гнучкість, що пов’язано із введенням в кейнсіанську модель так званого ефекту Пігу, або реальних касових залишків.

Третя суттєва риса кейнсіансько-неокласичного синтезу – припущення про нейтральність грошей і зосередження уваги на рівновазі економіки в умовах повної зайнятості [14].

Кейнсіансько-неокласичний синтез був основою третього класичного стану, оскільки досяг статусу загальноприйнятої панівної ортодоксії. Цей

процес у галузі економічної теорії обумовлений рядом причин. Основні з них: економічні (підрив віри у здатність вільної ринкової економіки автоматично підтримувати повну зайнятість і стабільність цін, практична ефективність кейнсіанських засобів економічної політики тощо); соціальні (досягнення соціального консенсусу представників приватного капіталу, середніх верств, значної частини робітничого класу); політичні (помітне тяжіння до реформізму); ідеологічні (вплив досвіду народногосподарського планування, соціальних заходів у тодішніх країнах командно-адміністративної системи на економічну науку і політику Заходу, пропаганда політики активізму, заснованої на рекомендаціях прихильників кейнсіансько-неокласичного синтезу) тощо. [14].

Економічні функції держави полягають у розширеному відтворенні цілісної економічної системи шляхом раціонального поєднання недержавних і державного типів власності, узгодження відповідних ланок господарського механізму (ринкового саморегулювання та монополістичної планованості, з одного боку, і державного регулювання з іншого) та стабільного розвитку продуктивних сил суспільства шляхом стимулювання економічного зростання, вдосконалення техніко-економічних відносин (а отже, технологічного способу виробництва), рівномірного розвитку регіонів тощо.

Головне завдання довгострокового регулювання полягає у проведенні структурних змін в економіці, розвитку наукоємних виробництв, подолання диспропорцій в розвитку регіонів. Короткострокове регулювання – це насамперед антициклічне регулювання, основою якого є вплив на сукупний попит. Утручання держави в економічні процеси повинно забезпечити прогресивні зрушення в пропорціях відтворення, умовах сумлінної конкуренції, запобігання негативним соціальним і економічним наслідкам. Вплив держави на економічні процеси припускає поєднання ринкового саморегулювання з державним регуляторами.

До основних факторів, що впливають на формування системи державного регулювання економіки в Україні, відносять:

- розпад Радянського Союзу і розрив традиційних економічних зв'язків;
- монополізована, мілітаризована економіка з могутнім індустріальним потенціалом, який важко піддається структурній перебудові;
- тяжкі наслідки Чорнобильської катастрофи;
- ресурсоємне затратне виробництво;
- недосконалість законодавчого забезпечення реформ;
- повільний перебіг ринкових перетворень;
- процес накопичення капіталу, що призвів до різкої диференціації населення;
- традиції державного патерналізму [10].

Про активну цілеспрямовану роль держави в реформуванні національної економіки, яка ставить за мету досягнення високих стабільних результатів у цих процесах, свідчить досвід багатьох промислово розвинених країн світу.

Так, післявоєнне реформування економіки Японії та Німеччини, зміни в економічному розвитку ряду країн Південно-Східної Азії та Південної Америки відбулися при активній, цілеспрямованій участі держави.

Учені економісти розрізняють такі моделі державного регулювання економічними процесами.

Американська – лібералізована система управління національною економікою, у якій основний акцент переноситься на ринкові регулятори економічних процесів; державне регулювання зводиться до використання правових і опосередкованих методів з метою створення “правил гри” і сприятливих умов для розвитку бізнесу.

Японська – централізоване регулювання соціально-економічного розвитку країни з боку держави на основі використання переважно економічних, опосередкованих та неформальних методів. Домінує психологія колективізму, солідарності, підпорядкування особистих-інтересів колективним і державним.

Шведська – управління соціально-економічним розвитком країни на основі активного втручання держави у процес розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення, домінування ідей рівності й солідарності.

Німецька – система управління національною економікою з активним використанням ринкових регуляторів, насамперед конкуренції, і створенням на державному рівні ефективної системи соціального захисту громадян [5].

Трансформація економічної системи в Україні відбувалася і відбувається за моделями, неадекватними стратегічним національним інтересам народу. Причини цього різноманітні, але головні з них полягають, насамперед, в тому, що перебудова економічної та політичної системи здійснювалася за примітивно-спрощеною схемою адаптації до системи сучасного капіталізму та глобалізації. При цьому рушіями здійснюваної доктрини реформ є представники бюрократично-корпоративної коаліції, що намагається реалізувати свої, а не національні інтереси, і тим самим паралізує масові суспільні сили, які намагаючись вижити, реально не спроможні впливати на відтворення якісно нового суспільного устрою [6].

Сучасний стан державного регулювання економіки в Україні характеризується повільними темпами реформування, недосконалими методами і механізмами впливу держави на суб'єкти господарювання, відсутністю чітко сформульованої концепції розвитку економіки, недостатністю захисту внутрішнього ринку і вітчизняного виробника, слабкою соціальною політикою. Система державного управління та регулювання має ґрунтуватися на поєднанні економічної активності та соціальної спрямованості держави.

Необхідність формування принципів активного втручання держави в економіку України визначається специфікою перехідного етапу. Перехідна економіка відрізняється від ринкової тим, що ще не встановленні ринкові механізми саморегуляції. Тому підвищення темпів економічного розвитку

та формування ефективної економіки України неможливе без активного державного втручання в процеси соціально-економічного розвитку, що має стати основою для подальших досліджень у цьому напрямку. Соціальні аспекти структурного регулювання пов'язані з досягненням соціальної стабільності. Насамперед йдеться про врегулювання відносин між працею та капіталом та зниження рівня диференціювання населення за рівнем доходів.

Література:

1. Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. – Режим доступу : rada.gov.ua.
2. *Биншток Ф. И.* История экономических учений : учеб. пособ. / Ф. И. Биншток. – М. : РИОР, 2004. – 123 с.
3. *Демченко Н. В.* Актуалізація екологічної складової в системі суспільного відтворення / Н. В. Демченко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3 (93). – С. 144–149.
4. *Дзюбик С.* Основи економічної теорії / С. Дзюбик, О. Ривак. – К. : Основи, 2006.
5. *Дідківська Л.* Державне регулювання економіки / Л. Дідківська. – К. : КНЕУ, 2007.
6. *Єщенко П. С.* Економічна теорія і економічна політика в трансформаційному суспільстві / П. С. Єщенко // Творчі дискусії з проблем суспільного розвитку. – 2006. – С. 9–22.
7. *Забарило Р.* Державне регулювання економічної діяльності / Р. Забаріло. – К., 2009.
8. *Ляшенко В. И.* Предпринимательское право объединений предприятий / В. И. Ляшенко. – Донецк : Юго-Восток, 2008.
9. *Наливайко А. П.* Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку / А. П. Наливайко. – К. : КНЕУ, 2008.
10. *Нілова Н. М.* Конспект лекцій з дисципліни “Державне регулювання економіки” – Р. 1 “Наукові основи державного регулювання економіки” / Н. М. Нілова, І. В. Крапивний. – Суми : Вид-во СУМ ДУ, 2004.
11. *Стельмашук А. М.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / А. М. Стельмашук. – Тернопіль: ТАНГ, 2000. – 315 с.
12. *Соколенко С. І.* Глобалізація і економіка України / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2008.
13. Сучасна економічна теорія і стабілізаційні моделі у відкритому суспільстві / [О. П. Романюк, О. І. Кілієвич, В. В. Юрчишин, О. В. Мертенс]. – К. : Вид-во УАДУ при Президентові України, 2009.
14. *Ястремский О. И.* Основи макроекономіки / О. І. Ястремский, О. Г. Гриценко. – К. : Тов-во “Знання”, КОО, 2007.